

<https://doi.org/10.62837/2025.1.156>

**ZEYNƏB QASIM QIZI ƏHMƏDOVA,
SƏADƏT İXTİYAR QIZI XƏLİLOVA**
Sumqayıt Dövlət Universiteti, Xarici dillər kafedrasının baş müəllimi
z.ahmadova@bk.ru

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ PREDİKATİVLİK VƏ MODALLIĞIN QARŞILIQLI MÜNASİBƏTİ VƏ BAĞLILIĞI HAQQINDA

Açar sözlər: predikativlik, modallıq, cümlə, anlayış, düşüncə, məlumat, komponent, intonasiya, birləşmələr proses

Key words: predicativeness, modality, sentence, concept, thought, information, component, intonation, conjunctions, process

Ключевые слова: предикативность, модальность, предложение, понятие, мысль, информация, компонент, интонация, союзы, процесс

Predikativlik modallığının özəllikləri barədə

Son dövrlər dilçilikdə məntiqi və qrammatik kateqoriyaları bir-birindən fərqləndirilməsinə xüsusi önəm verilir. Cümlə və hökm ayrı-ayrı anlayışlar olsalar da, bir-birilərinə bağlı olduqları üçün onlar arasında ümumi və oxşar fərqlər vardır. Həmin problemi irəli sürməyə ilk dəfə təşəbbüs göstərənlər məntiqçilər hesab edilir. Eyni zamanda cümlə ilə hökmün fərqli əlamətlərinin izahını qrammatiklərə aid edildiyi söylənilir. Cümlə ilə hökm eyniləşdirmələrdə diqqətə çatdırılır.

Bizim fikrimizcə, sintaktik sistemin son və böyük vahidinə cümlə deyil, söyləmə konteksti yaxud mətn də deyirlər. Cümlənin mürəkkəb təbiətli sintaktik vahid olduğunu ona verilən müxtəlif təriflər təsdiqləyir. Cümləyə münasibətlə bağlı araşdırıcılar arasında münasibətlər, çəkişmələr artmışdır. O.Axmanov cümlə ilə düşüncələrinə açıqlayarkən həmin dil vahidinin üç mənasından danışır. Qrammatikaya və intonasiyaya görə verilmiş dilin qanunlarına əsasən, formalaşmış nitq vahidi olub müəyyən gerçəklik haqqında fikri və məlumatı danışanın həmin hadisəyə münasibətini ifadə edən başlıca vasitədir.

Cümlə nisbi bitmiş fikir bildirdiyinə görə söz və söz birləşmələrindən yüksəkdə dayanır.

Cümlə nitq ünsiyyətinin minimal vahidi sayılır. Söz, söz birləşmələri cümlədən kiçik vahidlərdir. Onların nitq aktlarında müstəqil işləmə bilmədikləri deyilir. Bu cəhət cümlənin pragmatik aspekti ilə bağlıdır. Cümlənin sözdən və söz birləşməsindən fərqli olaraq, aktuallaşdırılmadığı və gerçəkliyin müəyyən şəraitinə uyğun gələn hadisəni ifadə etdiyi söylənilir. Cümlə çoxmənalı termin adlandırılır. Onda məna yaxınlığının gözə çarpması həmin sintaktik vahidin çoxmənalılığından danışmağa imkan

yaradır. Beləliklə, eyni anlayışın müxtəlif şəkildə təyini yaxın mənaların yaranmasına səbəb olur. Bu isə polisemiya hadisəsinin meydana çıxması kimi qəbul edilməlidir.

Əgər anlayışın tərifinə əlavə mənə çaları daxil edilərsə, o əvvəlki anlayışdan fərqlənəcəkdir. Xəbəri isim olan cümləyə ismi cümlə deyilir, tərifində dəyişiklik aparıb onu “Xəbəri sifətdən düzəlmiş isim olan cümləyə ismi cümlə deyilir” şəklinə salsaq, əlavə mənə daxil etməklə ismi cümlənin düzgün tərfi yalnışlıqla nəticələnir. İkinci tərif bütün ismi cümlələrin yalnız az bir qismini əhatə edir. Burada söhbət cins və növ qarşılaşdırılmasından gedir. Cümlə termin kimi cinsin adını bildirir. Sadə cümlə, mürəkkəb cümlə, adlıq cümlə, cütlük cümlə və s. terminlər cümlə hiperoniminə nəzərən hiponimlər hesab edilir.

Adlıq cümlə insan şüurunun birbaşa qavrayışı nəticəsində əmələ gələn əşya və hadisələrin obrazlarını verməyə xidmət edir, belə obrazlılığı vermək dildən ustalıqla istifadə etməklə mümkündür.

Leksik vahid kimi, **morning** sözü gerçəkliyin müəyyən hadisəsinin adıdır. Ayırlıqda götürdükdə o, addan başqa birşey deyildir. Morning adlıq cümləsi isə gerçəklik anlayışının ifadəsidir. Sözü adlıq cümlə kimi işlənməsi müxtəlif vasitələrin köməyi ilə aydınlaşır. Burada informasiyanın ötürülmə şəraiti dəyişir. Danışan və dinləyən şəraiti anlama bilirlər. “Adlıq cümlələr qrammatik cəhətdən cümlə kimi formalaşmayan, lakin cümləyə məxsus bitkin intonasiyası olan, başqa cümlə növləri kimi, bitmiş fikir ifadə edən sözlərdən və söz birləşmələrindən qurulmuş olur” (1, s.250).

Söz, söz birləşməsi, müxtəlif sintaktik quruluşlarla cümlə arasındakı fərqi daha aydın almaq üçün başqa bir nümunənin nəzərdən keçirək. “Kitab” sözdür və əşyanın adını bildirir. “Yaxşı kitab” təyini söz birləşməsidir. Bu birləşmədə isə kitabın özəlliyinin göstəricisi vardır. Nə kitaba, nə də söz birləşməsinə görə aktuallaşma özünü göstərmir. “Oxunan yaxşı kitab”, “ilk dəfə oxunan yaxşı kitab”, “bu otaqda ilk dəfə oxunan yaxşı kitab”, “dostumdan alınıb bu otaqda ilk dəfə oxunan yaxşı kitab” və s. sintaktik quruluşların heç biri cümlə deyildir. Bu sintaktik quruluş əsasında daha mürəkkəb və daha çox sözü əhatə edən sintaktik quruluşlar yaratmaq mümkündür. Lakin onların heç biri cümlə kimi formalaşmır. Strukturda cümləyə yaxınlaşma olsa da, semantika və pragmatikada yaxınlaşma zəifdir və yox dərəcəsindədir. Ötürülən informasiya tam formalaşdırılmayıb və aktuallaşma özünü göstərmir.

Adlıq cümlə modallıq xüsusiyyətinin daşıyıcısı ola bilər. **Səhərdir** cümləsini deyən və eşidən uyğun məlumata reallıq kimi baxır. Bu cümlə müəyyən zaman perspektivini əks etdirir. İndinin, gələcəyin və ya keçmişin planı ifadə olunur. Bu zaman danışana və eşidənə məlumdur. Aktuallaşma bu cəhətdən baş vermişdir. Aktuallaşma müəyyən şəxs formasının daxil olduğu cümlələrdə daha qabarıq şəkildə hiss olunur. Felin şəxslili forması zaman və modallıq xüsusiyyətlərinin daşıyıcısıdır. O, aktuallaşmanın linqvistik ifadə görünüşüdür. Sintaktik baxımdan aktuallaşma predikativlik deməkdir. Predikativliyi modallıq və zaman kateqoriyalarının birliyi adlandırmaq

mümkündür. Deyilənləri əsas götürməklə cümləyə belə tərif də verilir: “Cümlə nitq kommunikasiyası aktlarında istifadə olunan, predikativliklə səciyyələnən və müəyyən quruluş sxemi formalaşdıran minimal sintaktik konstruksiyadır” (1. s.165)

Hər bir məlumat, hər bir düşüncə aktı mütləq iki komponentin fəal, dinamik birləşməsinə nəzərdə tutur. Bunlardan biri məlumatda xəbər veriləni və ona müvafiq olaraq yaranan fikri nəzərdə tutursa, digəri məlumatın birinci komponentində xəbər veriləni, fikrin birinci üzvünün necə dərk olunmasını əhatə edir. Xəbər və fikir, düşüncə aktının əhəmiyyətli xassəsi olaraq öz ifadəsini cümlədə, onun fəal dinamikində tapır. Cümlədə iki komponent arasındakı əlaqə təsdiq edilir. Cümlənin iki komponenti kimi onun subyekti və obyektini təyin etmək o qədər də çətin deyildir.

Cümlə ilə hökm eyniləşdirmənin gizli forması hər bir cümləyə “predikativliyin” xas olmasıdır. Cümləni cümlə edən predikativlikdir. V.Q.Admoni yazır: “Cümlənin qurulması və ya canlandırılması zamanı “predikativlik zamanı” və ya sadəcə “predikativlik” adlandırılan sintaktik konstruksiyanın əhəmiyyəti danılmazdır. Beləliklə, predikativliyin hökmün subyekti və obyektini kimi iki komponentə bölünməsinə doğru aşıqara çıxır. Hökmün subyekti və predikatı hər bir cümlənin vacib komponentləridir” (11, s. 37).

Predikativ münasibətin qeyd edilən şəkildə başa düşülməsi bu münasibətin A.Şaxmatov tərəfindən yozumuna uyğun gəlir. A.Şaxmatova görə predikativ münasibət bir tərəfdən, kommunikasiya üzvləri arasındakı münasibətdirsə, digər tərəfdən, mübtəda və xəbərin bir-birinə münasibətidir. Predikativ münasibət hər bir münasibət əsasında duran və yalnız cütlük cümlədə mümkün olan münasibətdir. Bunlardan birincisi hər bir cümlənin kommunikasiya vahidi olmasını, digəri isə cümlədə mübtədə və xəbərin olmasını nəzərdə tutur. A.A.Şaxmatov predikativ münasibəti izahedici səciyyə daşıyan, nəyi isə təsdiq və ya inkar edən vasitə kimi qəbul edir. V.Q.Admoni də bu fikirlə razılaşır (7, s. 13).

A.M. Peşkovski yazır: “Sözün təkcə anlayışa deyil, bütöv bir fikrə uyğun gəldiyini göstərən cəhət sintaksisdə xəbərlilik adlanır. Müəllifin fikrinə görə, feillik xəbərliyin əsasını təşkil edir”(10, s.25).

Ümumi kateqoriyalardan olan və cümləni təşkil edən predikativliyin mənası və vəzifəsi cümlənin məzmununu ifadə etmək və onun gerçəkliklə əlaqələndirilməsini təmin etməkdən ibarətdir. Danışanın gerçəkliyə münasibətini bildirərək, öz-özlüyündə nisbətən bitmiş bir fikri təcəssüm etdirən, qrammatik cəhətdən nitq ünsiyyətinin müəşşəkil vahidi olan cümləni təyin edib müəyyənləşdirən qrammatik kateqoriyaların məcmusu predikativlik deməkdir. Cümlənin əsas məzmununun gerçəkliklə ümumi əlaqələndirilməsi modallıq, həmçinin zaman və şəxs kateqoriyalarında ifadə olunur.

Rus dilçilərindən M.L.Stebelin-Kamenski predikativliyə təməmlə başqa baxımdan yanaşmışdır. “Predikativliyi, yaxud predikativ münasibəti məzmunca məntiqdə

hökmün subyekti ilə predikatı arasındakı münasibəti predikativlik adlandırmışdır” (11, s.34).

Əslində, predikativlik subyekt və predikat arasındakı münasibətdən daha geniş məzmunludur. Məsələn, təktərkibli cümlənin bu iki kateqoriyadan biri əsasında formalaşsa da, o, predikativliyin daşıyıcısıdır.

Dilçilikdə predikativlik məntiqi-qrammatik hadisə adlanır və cümləni müəyyənlişdirən başlıca əlamətlərdən biri sayılır. Hər bir cümləyə predikativlik, yəni gerçəkliyə aidlik xüsusiyyəti xasdır. Predikativlik düşüncəni bildirmə və formalaşdırma funksiyasını yerinə yetirir.

Predikativliyi yaradan zaman və şəxs şəkilçilərinin feili və ismi xəbərlərə artırılmasıdır.

Predikativlik mübtədə və xəbərin işləndiyi cümlənin başlıca xarakterik əlamətidir.

Hər bir cümlənin predikativliyi, özəlliyi onun başlıca əlamətidir. Predikativlik dedikdə fikir bildirmə və formalaşdırma başa düşülür. Hökmün subyekti və obyektini iki komponentin qarşılıqlı münasibəti deməkdir. Ümumi kateqoriyalardan olan və cümləni təşkil edən predikativliyin mənası, vəzifəsi cümlənin məzmununu ifadə etmək və onun reallıqla bağlılığını gerçəkləşdirməkdir. Predikativlik danışanın gerçəkliyə bildirmək istədiyi münasibəti göstərən, bitmiş fikri nisbətən canlandıran, cümləni formalaşdıran qrammatik kateqoriyaların cəmi birliyidir. Cümlənin əsas məzmununun gerçəkliklə ümumi bağlanması funksiyasının yerinə yetirən, həyata keçirən modallıq, həmçinin predikativlik, eyni zamanda, iki sintaktik kateqoriyanın-qrammatik zaman və şəkil kateqoriyalarının vəhdətidir.

Predikatlardan onların quruluşlarına (sadə, mürəkkəb) və morfoloji xüsusiyyətlərinə görə (verbal və nominal) təsnif etmək olar. Nominal predikatlardan Azərbaycan dilində ismin xəbərlilik kateqoriyasına uyğun gəlir. İngilis dilində bu forma “to be” feili ilə adların əlaqələnməsi üzrə formalaşır. Şəxs şəkilçilərini qrammatik ifadə vasitəsi hesab etmək olar. İngilis dilində oxşar predikasiya vasitəsi kimi “to be” feilinin müxtəlif şəxs formalarından istifadə olunur. İngilis və Azərbaycan dillərində predikasiya vasitələrinin və predikativliyin oxşar cəhətləri kimi, predikativlik kateqoriyasının, predikasiyanın fərqli cəhətləri də vardır. [3, s.37]

Modallıq danışanın deyilən fikrə və bu fikrin mənasının gerçəkliyə münasibətinin müxtəlif qrammatik, eləcə də leksik vasitələrlə ifadəsidir. Leksik üsulla modallığın ifadəsi zamanı modal sözlərdən istifadə edilir. Qrammatik yolla modallığın ifadəsi isə feilin şəkillərinin köməyi ilə yaranır. Cümlənin modallığı dedikdə ilk növbədə onda ifadə edilən məzmunun doğruluğu, gerçəkliyi, güman edilməsi və s. nəzərdə tutulur. Modallıq mənasına görə daha geniş olan predikativliyin yaranmasına xidmət edən vasitələrdən biridir. İngilis dilində şəxssiz cümlələr həmişə mübtədə ilə işlənməsinə görə Azərbaycan dilindəki şəxssiz cümlələrdən fərqlənir. Məsələn, *It is dark* - Qaranlıqdır. *It is getting dark* - Qaranlıqlaşır. *It is necessary to go there* - Oraya get-

mək vacibdir. Lakin bu tipli cümlələrdə mübtədanın subyekti ifadə etmədiyini görürük. İngilis dilindən cümləni tərcümə etməklə alınan variant ingilis dilindəki struktura həmişə adekvat strukturu vermir. Belə faktların da müxtəlif sistemli dillərdə subyekt və predikat arasındakı münasibət həmçinin cümlənin mübtədası və xəbəri arasındakı fərqlərin özünü göstərdiyini aşkara çıxarır. A.İ. Smirnitski belə şəxssiz cümlələrin ingilis dilinin inkişafının sonrakı dövrlərində yarandığını göstərmişdir. Qədim mətnlərdə, abidələrdə mübtədası “Snows” tipli şəxssiz cümlələrə rast gəlinir. “It” əvəzliyinin mübtədə kimi daxil edilməsinin səbəbi feilin şəxs və kəmiyyət formalarının azalması, onların omonimliyinin artması ilə birbaşa bağlı olmuşdur. Modallıq dil sisteminin müxtəlif qatlarında özünü göstərir. Fonetik qatda intonasiya və prosodika, leksik qatda xüsusi söz qrupları (modal sözlər), morfoloji qatda forma, zaman, şəxs, sintaktik səviyyədə cümlənin konstruksiyası, söz sırası, təkrarlar modallığın üzə çıxarılması və qiymətləndirilməsində əsas vasitələrdir. Modallığın ifadə vasitələrinin sayı ayrı-ayrı dillər üçün fərqli olsa da, əsas sinifləri-prosodik, leksik və qrammatik vasitələri müxtəlif sistemli dillərdə eynidir. (8. s.134).

İstər müasir Azərbaycan, istərsə də ingilis dilində sadə cümlə monopredikativ struktur-semantik tam hesab edilir. Hər iki dil üzrə daha qədim dövrdə tam predikativ nöqtəli quruluştan kvazipredikativ nöqtəli quruluşa, oradan da monopredikativliyə doğru inkişaf özünü göstərir.

Tərkibində xəbər olan birləşmələrə predikativ birləşmələr deyilir. Belə birləşmələrdə fikrin bitməsi nəzərdə tutulur. Cümlənin əmələ gəlməsi üçün qeyri-predikativ birləşmələr ya predikativ birləşmələrlə birlikdə işlənməli, ya xəbərlik şəkilçilərini qəbul etməli, ya da bitkin informasiyası olmalıdır.

Predikatların intonativ müəyyənləşməsi prosesində lingvistik şəraitdən asılı olaraq, söz birləşmələrinin və hətta ayrılıqda götürülmüş bir sözün intonasiya hesabına predikativ xüsusiyyət qazanması ilə onların cümlənin növü kimi fərqləndirilməsi hadisəsi baş verir.

Azərbaycan dilində olduğu kimi, ingilis dilində də sadə cümlələr (simple sentences) təkterkibli (one-member) və cüttərkibli (two- members) olur. Hansı üzv əsasında formalaşmasından asılı olmayaraq cüttərkiblilər bu cümlələrdə predikativ xarakter daşıyır. Azərbaycan və ingilis dilində cüttərkibli cümlələrdə predikativliyin göstəriciləri morfoloji kateqoriyalar (şəxs, zaman və şəkil) sayılır.

İngilis və Azərbaycan dillərində şəxssiz cümlə tipi subyektlə predikat arasındakı əlaqənin mübtədə ilə xəbər arasındakı əlaqədən fərqləndiyini aşkar şəkildə göstərir. Şəxssiz cümlələrdə qrammatik şəxslə subyekt bir-birindən ayrılır. Şəxssizliklə subyektsizlik müxtəlif anlayışlardır. Şəxssiz cümlədə subyektin varlığı predikativliklə subyekt arasındakı münasibəti açmağa xidmət göstərir.

İngilis dilində şəxssiz cümlənin xəbərini şəxssiz feillərlə ifadə edilməsi bu dillə Azərbaycan dili arasında fərqi göstərir.

Azərbaycan dilində mübtədası olmayan, fikir predmeti xəbərlə birlikdə təsəvvür edilən təktərkibli sadə cümlələr şəxssiz cümlə adlandırıldığı bu cümlənin təktərkibliyi daha tipik nümunəsi hesab edildiyi söylənilir (9. s.628).

Şəxssiz feil və şəxssiz cümlə anlayışları bir-biri ilə bağlı olsalar da, iki fərqli kateqoriyalara aid anlayışları bildirən müstəqil terminlərdir. İngilis dilinin şəxssiz cümlələrində mübtədanın həmişə olması o dili Azərbaycan dilindən fərqləndirir. Lakin belə tipli cümlələrdə mübtədanın subyekti ifadə etmədiyi bir elmi həqiqətdir. Bu da müxtəlif sistemli dillərdə subyekt və predikat, həmçinin mübtəda və xəbər arasında fərqləri aşkara çıxarır. Qədim ingilis dilində bir sıra feillərin mübtədasız cümləni formalaşdırma bildiyi göstərilir. Bunların psixi və fiziki halı ifadə edən feillər olduğunu görürük. Qədim ingilis dilində qeyd olunan cümlələr əvəzliliklə, nadir hallarda isə psixi və fiziki halı təsvir edilən şəxsi bildirən isimlə ifadə olunan tamamlıqla başlanır. Belə tipli konstruksiyalarda Azərbaycan dilində cümlənin xəbəri ismi xəbər olur. İngilis dilində isə bu mövqedə feili xəbər durur. Müasir ingilis dilində şəxssiz cümlənin əsas xüsusiyyəti mübtədanın yoxluğu ilə deyil, subyektin yoxluğu ilə bağlıdır.

Şəxssiz cümlədə ismi və ya feli xəbərdən asılı olaraq zamanı müxtəlif şəkildə ifadə etmək mümkündür. Feili xəbərdə zaman qrammatik vasitələrin-zaman şəkilçilərinin köməyi ilə ifadəsini tapır.

Azərbaycan və ingilis dillərində şəxssiz cümlələrdə predikativliyin zaman əlamətləri də özünü müxtəlif şəkillərdə göstərir. Zamanın şəxssiz cümlələrdə üzə çıxması müəyyən söz və ifadələrin predikativ vəzifədə işlənməsi ilə bağlıdır. Zaman bildirən şəxssiz cümlələr hər iki dildə ismi xəbərlə şəxssiz cümlələrdən ibarət olur. Onların yaranmasında temporal söz və söz birləşmələri iştirak edir.

Azərbaycan və ingilis dillərində ümumi şəxslə, qeyri-müəyyən şəxslə və şəxssiz cümlələrdə predikativlik cümlənin əsasını təşkil edən söz və ona qoşulan şəxs, zaman, şəkil əlamətləri ilə ifadə edilir. Söz-cümlələrdə, adlıq cümlələrdə isə şəxs, zaman və şəkil əlamətləri olmur, xüsusi bitmiş intonasiya və mətn onlara bitkinlik verir. Predikativlik həmin cümlələrdə müxtəlif vasitələrlə-intonasiya, konsituasiya, kontekst, digər cümlələrlə koreziyanın köməyi ilə formalaşır. Predikativliyin əsas əlamətlərindən olan şəxs, zaman və modallığın aşkara çıxarılmasında da eyni vasitələrdən istifadə olunur.

Azərbaycan dilindən fərqli olaraq ingilis dilində ismi xəbərlə cümlənin formalaşmasında **to be** feilinin şəxs formalarının iştirakı zəruridir. Onların buraxılması bütün şəxslər üçün yolverilməzdir. İngilis dilində həm şəxs əvəzliyi, həm də şəxs əlamətini bildirən **to be** forması cümlədə mütləq istifadə olunur. Azərbaycan dilində isə şəxs əvəzliyini həmişə buraxmaq olur. Şəxs əlaməti ilə sintaktik qapanma hadisənin baş verməsi və cümlənin ortaya çıxması fikri də ingilis dili üçün özünü doğrultmur. Azərbaycan dilində şəxs əlamətinin predikasiya hadisəsinin son elementi kimi işlənməsi sintaktik qapayıcı funksiyasını ona şamil etməyə imkan verir. İngilis dilində isə bu mümkün deyildir. [11, 68]

Azərbaycan dilində feilin xəbər şəkli formal qrammatik əlaməti (forma şəkilçisi) olmayan, zaman şəkilçisi qəbul edərək zamana görə dəyişən şəkilidir. Cümlədə zaman və şəxs şəkilçiləri qəbul etmiş feillər cümlənin predikativ funksiyasında çıxış edir və bu zaman həm də modallığı ifadə edir.

Modallığın qohum və müxtəlif sistemli dillərin materiallarına uyğun təhlilində müxtəlif modallıq formalarının fərqləndirilməsi önəmli rol oynayır. Azərbaycan dilindəki feil şəkilləri və onların müxtəlif zaman forması üç modallığın (həqiqi modallıq, zərurət modallığı, ehtimal modallığı) ifadəsinə xidmət edir.

Azərbaycan dilində, ümumiyyətlə türk dillərində feilin şəkilləri feili xəbərli cümlələrdə modallıq kateqoriyasını ifadə etmək üçün yetərincə həlledici rol oynayır. Bir sıra Avropa dillərində, o cümlədən ingilis dilində işlənən modal feillərin Azərbaycan dilində olmadığı müəyyən edilmişdir. Modallığın semantik növləri, onun ifadə vasitələri, feili və ismi predikativli cümlələrdə modallığın ifadə vasitələri bir-birindən fərqlənir. Sadə cümləni monopredikativ struktur-semantik quruluş adlandırmaq, mürəkkəb cümlənin isə belə monopredikativ struktur-semantik quruluşların birləşməsi nəticəsində yaranan və mürəkkəb cümlədə bir deyil, birdən artıq predikativ mərkəz, predikasiya qütbləri olduğunu deyə bilərik. Kvazipredikativliyin, yarım predikativliyin, təkrar predikativlik belə nöqtələrin varlığı ilə bağlıdır.

Kvazipredikativlik zəif predikativlikdir. Belə predikativlik nöqtəsinin yaranması iki səbəbdən irəli gəlir. Birinci səbəb sintaktik quruluşa aid olan əvvəlki predikativliyin zəifləyərək öz mahiyyətini dəyişməsidir. İkinci səbəb isə predikativ quruluşun genişləndirilməsi prosesində onun tərkibinə yeni zəif predikativ mərkəzin daxil edilməsidir. Kvazipredikativlik iş, hal, hərəkətin eyni subyektə bağlılığının göstəricisidir. Cümlənin əsas predikativ nöqtəsindəki xəbərlə yanaşı, kvazipredikativ nöqtədə duran söz (həmin söz cümlə üzvü kimi xəbər olmur) eyni subyektə aid bitmiş fikir ifadə edir. Yarım prediaktiv əlaqə yalnız cümlənin bu və ya digər üzvünü formalaşdırmır. Bu əlaqə həmin ikinci dərəcəli üzvü həm sintaktik funksiyasına, həm də mənasına görə daha avtonom, daha müstəqil edir. Yarım prediaktiv əlaqə prediaktiv münasibətə transformasiya oluna bilən tabelikdir.

Həm Azərbaycan, həm də ingilis dilində feili sifət tərkiblərinin əsas feillə ifadə olunan hərəkət barədə əlavə informasiya verdiyi göstərilir. Həmin informasiya feili sifətlə ifadə olunan hərəkətin əsas feillə ifadə olunan hərəkətlə münasibəti, yəni eyni-zamnlılığı, ondan əvvəl və ya sonra gəlməsi ilə bağlı olur.

Azərbaycan və ingilis dillərində feili bağlama tərkiblərinin daxil olduqları cümlələrdə kvazipredaktiv nöqtənin zamanı situasiyaya bağlılığı ilə seçilir. Bağlama tərkibləri əsas prediaktiv vahidin ifadə etdiyi zamandan əvvəlki hal-hərəkəti, işi bildirir. Feili bağlama tərkibində adlıq halda olan sözlə əlaqəyə girdikdə onunla əlaqəli olan subyekt çox zaman həm də cümlənin mübtədası olur.

Feili bağlama tərkiblərində zaman əsas feillə ifadə olunan hərəkətin birbaşa və qısa bir müddətdə baş verməsi, feili bağlamanın ifadə etdiyi hərəkət baş verməmiş

əsas hərəkətin baş verməsi, müəyyən hərəkətin icrası ilə bağlı olan vaxtı bildirməsi və s. şəklində üzə çıxır. Bütün bu formalar feili bağlama tərkibində iştirak edən feili bağlamanın hansı şəkilçi ilə formalaşmasından asılı olur. Bütövlükdə, feili bağlama tərkibləri cümlədə kvazipredikativ nöqtələrin yaranmasına xidmət göstərir. [6, s.23]

Danışığ dilində cümlə quruluşundakı kvazipredikativ nöqtələr həm də “var”, “yox”, “hə”... kimi müəyyən prediaktiv sözlərin köməyi ilə yaranır.

Cümlədə predikativliyin dərəcəsi, predikativ mərkəz və nöqtələrin sayı sintaktik quruluş üçün müstəsna əhəmiyyət daşıyır. Monopredikativlik sadə bir cümləni səciyyələndirirsə, polipredikativ quruluş mətn yaradan bir neçə cümləyə aid olur.

Predikasiyanın ifadəsində zaman kateqoriyasının da aparıcı rolu vardır. Bu kateqoriyanın işlənmə tezliyi müqayisədə şəkil kateqoriyasından xeyli azdır. Kateqoriya yalnız xəbər şəkli ilə məhdud xarakter daşıyır. Xəbər şəklinin daxilində üç zaman vardır. Üç zaman sistemi müxtəlif dillər üçün eynidir. Ancaq hər zamanın bir-birindən fərqlənən özünün formaları ilə tanınır. Bəzi dillərdə belə formaların sayı az olduğu halda, başqa dillərdə çoxluq təşkil edir. İngilis dili də bu baxımdan seçilir.

Predikativliyi formalaşdıran predikatlar özləri müxtəlif növlərə bölünür.

İngilis dilində sözdəyişdirici morfoloji vasitələrin köməyi ilə ifadə olunan prediaktivliyin növləri nəzərə alınmazsa, predikatları altı əsas qrupa bölmək olar. 1) hərəkəti bildirən predikatlar; 2) proses bildirən predikatlar; 3) hal-vəziyyət bildirən predikatlar; 4) keyfiyyət bildirən predikatlar; 5) əlaqə bildirən predikatlar; 6) bir məsafədə, bir yerdə yerləşmə bildirən predikatlar.

İngilis dilində modal feillər qrupu vardır. O, bu baxımdan modallığın ifadəsində geniş istifadə edilir və Azərbaycan dilindən fəqlənir. Dilimizdə modallığa yaxın mənada işlənən yalnız iki feil vardır: bilmək və bacarmaq. Avropa dillərindəki modal feillərin ifadə etdiyi mə

nalara Azərbaycan dilində feil kateqoriyalarının bəzi şəkilləri uyğun gəlir.

Xülasə

İngilis və Azərbaycan dillərində predikativlik, modallığın qarşılıqlı münasibəti və bağlılığı haqqında

Məqalədə mürəkkəb sintaktik vahid kimi cümləyə verilən müxtəlif təriflərdən, cümlənin nitq ünsiyyətinin minimal vahidi olmasından, söz, söz birləşməsi, müxtəlif sintaktik strukturlarla cümlə arasındakı fərqlərdən bəhs edilir.

Eyni zamanda cümlədə iki komponent arasında əlaqə təsdiqlənir, cümlənin qurulması və ya canlandırılması zamanı “predikativ zaman” və ya sadəcə olaraq “predikativlik” adlanan sintaktik konstruksiyanın əhəmiyyəti, əsas məzmunun ümumi əlaqəsi təsdiqlənir. Cümlənin reallıqla, o cümlədən zaman və şəxs kateqoriyalarının ifadəsi izah edilir. Cümlənin modallığı dedikdə, ilk növbədə, onda

ifadə olunan məzmunun həqiqəti, gerçəkliyi, ehtimalı və s. nəzərdə tutulur. Modallıq mənaca daha geniş olan predikativlik yaratmağa xidmət edən vasitələrdən biridir.

Bundan əlavə, bu məqalədə ingilis dilində olduğu kimi, Azərbaycan dilində də sadə cümlələr, bir üzvlü və iki üzvlü cümlələr haqqında məlumat verilir.

Summary

Predicativeness, modality in English and Azerbaijani about the relationship and commitment

The article talks about the different definitions given to the sentence as a complex syntactic unit, the fact that the sentence is the minimal unit of speech communication, the differences between the word, word combination, various syntactic structures and the sentence.

At the same time, the connection between two components in the sentence is confirmed, the importance of the syntactic construction called "predicative time" or simply "predicativeness" during the construction or animation of the sentence, the general connection of the main content of the sentence with reality, as well as the expression of time and person categories are explained.

The modality of the sentence means, first of all, the truth, reality, supposition, etc. of the content expressed in it. It is intended. Modality is one of the tools that serve to create predicativeness, which is broader in meaning.

In addition, about simple sentences, one-member and two-member sentences as in English as well as in Azerbaijani is explained in this article.

Резюме

Предикативность, модальность в английском и азербайджанском языках об отношениях и обязательствах

В статье говорится о различных определениях предложения как сложной синтаксической единицы, о том, что предложение является минимальной единицей речевого общения, о различиях между словом, словосочетанием, различными синтаксическими конструкциями и предложением.

При этом подтверждается связь двух компонентов в предложении, значение синтаксической конструкции, называемой «предикативным временем» или просто «предикативностью», при построении или оживлении предложения, общая связь основного содержания предложения. объяснено предложение с действительностью, а также выражение категорий времени и лица. Модальность предложения означает, прежде всего, истинность, действительность, предположение и т. д. выраженного в нем содержания. Это предназначено. Модальность — один из инструментов, служащих для создания более широкой по смыслу предикативности.

Кроме того, как и в азербайджанском, в английском языке также говорят о простых предложениях, односоставных и двусоставных предложениях.

ƏDƏBİYYAT AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ

1. Abdullayev Ə. , Seyidov Y. , Həsənov A. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis IV c. Bakı: Maarif, 1972, 476 s.
2. Abdullayev K. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, 1998, 281 s.
3. Axundov A. Feilin zamanları. Bakı: ADU-nun nəşri, 1961, 138 s.
4. Budaqova Z. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində sadə cümlə. Bakı: EA-nın nəşri , 1963, 222 s.
5. Cavadov Ə. Modal sözlər // Müasir Azərbaycan dili. II hissə. Bakı: Elm, 1980, s. 461-469

RUS DİLİNDƏ

6. Абдуллаев К.М. Теоретические проблемы синтаксиса азербайджанского языка: Автореф лисс. ...канд. филол. н. Баку, 1984, 45 с.
7. Агаев П. Трактовка невербальных одноядерных предложений в английск литературе // Dilçilik məsələləri. №3. Bakı: AMEA Nəsimi ad. Dilçilik İnstitutunun nəşri, 2005, s. 209-219

İNGİLİS DİLİNDƏ

8. Palmer F.R. Mood and Modality. Cambridge University Press, 2001, 236 p.
9. Sweet H.A. New English Grammar. Logical and Historical. Part I, Oxford, 1995, 284 p.
10. The Concise Oxford Dictionary of Linguistics / P.H. Matthews. Oxford University Press, 1997, 410 p.
11. The Oxford Dictionary of English Grammar / E. Chalker, E. Weiner.- Oxford University Press, 1994.448 p.

İNTERNET ÜNVANLARI

1. <http://sch-yuri.by.ru./pdfs/kazakova-pt1-ch3.pdf>
2. http://www.bigpi.biysk.ru/wwwsite/source/for_stud/typology/16.02.doc
3. Предикативность// www.bse.sci-lib.com/article092369.html
4. Предикативность// www.cultinfo.ru/fulltext/1/001/008/0+92/369.htm
5. Предикативность// www.ru.wiktionary.org/wiki

Rəyçi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Şəfiqə Nəcəfova